

BƏZİ MƏNBƏLƏRDƏ HƏDİS KİMİ BİLİNƏN MƏŞHUR KƏLAMLARLA AZƏRBAYCAN ATALAR SÖZLƏRİ ARASINDAKI ƏLAQƏ

Rəşadət ƏHMƏDOV,

Ərdahan Universitetinin müəllimi,

İlahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru

AÇAR SÖZLƏR: *İslam, hədis, Azərbaycan, atalar sözləri, təsir.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Ислам, хадис, Азербайджан, пословицы, влияние.*

KEY WORDS: *Islam, Hadith, Azerbaijan, Proverbs, Interaction.*

Giriş

Azərbaycan İslamla ilk dəfə ikinci xəlifə Ömər ibn Xəttab dövründə (634-644) tanış olmuş, bölgə xalqı ilə müsəlmanlar arasında ilk təmaslar bu dövrdə meydana gəlmişdir [1, s. 25]. Azərbaycanın islamlaşmasından günümüzə qədər olan tarixi dövrdə, xüsusilə son əsrlərdə bölgə xalqı bir çox işğallara məruz qalmasına baxmayaraq, ümumiyyətlə, müsəlman kimliyini qoruya bilməmişdir. Bunun nəticəsində yerli adət ənənələrdən, fikir və düşüncələrdən meydana gələn mədəni irsimiz yüz illərlə davam edən bir zaman dilimində İslam mədəniyyətinin təsir dairəsində qalmış və bu dəyərlərlə yoğurularaq vəhdət təşkil etmişdir. İslam mədəniyyətinin bu təsirini dastanlar, nağıllar, hekayələr, bayatılar, şeirlər və milli folklorumuzun digər janrlarında, o cümlədən Azərbaycan atalar sözlərində də görmək mümkündür. Çünki atalar sözləri mənsub olduğu mədəniyyətin fərdləri arasında ortaq istifadə olunan, əsasən, nə vaxt ortaya çıxdığı naməlum olmaqla yanaşı, uzun müddət ərzində formalaşan və böyük əhəmiyyətə malik olan mədəni sərvətdir. Atalar sözləri bir millətin əcdadından miras qalmış və müdrik nəsihətlər ehtiva edən ibrətamiz kəlamlardır. Sosial həyatdakı bir fərdin riayət etməsi istənilən ümumi qayda mənasına gələn atalar sözləri hər hansı fikri və ya hökmü təsdiq, yaxud tənqid etmək və ya sosial və milli-mədəni dəyərləri ehtiva etdiyi üçün xalq arasında sorğu-sualsız rəvac tapmış və qəbul edilmiş ən münasib vasitədir [2, s. 1,7]. Başqa cür ifadə etsək, atalar sözləri uzun müddətli təcrübələrin nəticəsində meydana gələrək mütləq həqiqəti əks etdirən, daha çox məcazi mənə daşıyan və qəlibləşmiş ifadə halını almış kəlamlardır [3, s. 2]. Həyatın müxtəlif sahələri haqqında ibrətamiz qısa və hikmətli kəlamlar, cəmiyyətə aid təcrübələrin nəticələri, yaxud xalqın müdrikiyinin ümumiləşdirilmiş bədii ifadəsidir [4, s. 5].

Xalqımızın müsəlman olmasından dolayı atalar sözləri İslam dəyərləri ilə, o cümlədən aya və hədislərlə yoğurularaq nəsilən-nəslə ötürülmüşdür. Bu baxımdan bəzi atalar sözlərinin Quran ayələrindən təsirlənərək meydana gəldiyini demək mümkündür. **“...De: “Heç bilənlərlə bilməyənlər (alimlə cahil) eyni ola bilərmilə?!..”** [5, Zümər, 9] ayəsi əsasında yarandığı ehtimal edilən “Bilənlə bilməyən bir deyildir” şəklindəki atalar sözünü buna nümunə göstərə bilərik.

Xüsusilə haram-halal, din və ibadətlərlə əlaqəli terminlərin yer aldığı atalar sözlərinin İslam dəyərlərinin təsiri ilə ortaya çıxdığı diqqət çəkir. “Dəstəməzsiz namaz olmaz” və ya “Dini olmayanın imanı da yoxdur” şəklindəki atalar sözlərində bunu açıq şəkildə görmək mümkündür. Eyni zamanda, bir çox hədisin atalar sözlərinə bilavasitə və ya mənə etibarilə təsir göstərdiyini də görmək mümkündür. Bu

rəvayətlərin əhəmiyyətli bir hissəsi, ümumiyyətlə, səhih hədislərin yer aldığı “Kütubi-tisə”¹ əsərlərində mövcuddur. Bəzi atalar sözlərinin isə “Kütubi-tisə” içində yer almayan mənbələrdəki hədislər və ya “Danışmaq gümüşdürsə, susmaq qızıldır”, “Hərəkətdə bərəkət vardır” və “Vətəni sevmək imandandır” kimi xalq arasında hədis kimi qəbul edilən məşhur kəlamlar əsasında yarandığını söyləmək mümkündür.

“Kütubi-tisə” külliyyatından başqa, digər mənbələrdə mövcud olan hədislərin təsir etdiyi atalar sözləri

“Kütubi-tisə” külliyyatı digər hədis kitabları ilə müqayisədə ən etibarlı və səhih hədisləri ehtiva edir. Bu külliyyatdakı bəzi hədislərin atalar sözlərinə təsir göstərdiyi məlumdur. Lakin digər mənbələrdə keçən bir çox hədisin də Azərbaycan atalar sözlərinə birbaşa və ya məna etibarilə təsir etdiyinə şahid oluruq.

“Acın iman olmasın, toxun amanı” [6, s. 13] şəklindəki atalar sözü ilə “Kasıblıq az qala küfr olacaqdı...” [7, c. IX, s. 12] hədisi arasında məna etibarilə oxşarlıq vardır. Kasıblığın bəzən iman təhlükəyə atması mümkün ola bilər. Bu və oxşar səbəblərdən ötrü hədis mənbələrində Həzrət Məhəmməd (s) – “Allahım! Kasıblıqdan sənə sığınırım...” [8] şəklində dua etdiyi zikr edilir.

“Səbr cənnətin açarıdır” [6, s. 293] şəklindəki atalar sözü “Səbir hər xeyrin açarıdır” [7, c. XII, s. 352] şəklindəki rəvayətlə məna cəhətindən oxşarlıq göstərir. Ümumiyyətlə, səbir məfhumu bir çox yerdə keçir. Məsələn, Qurani-Kərimdə **“Allah səbr edənləri sevər!”** [5, Ali İmran, 3] buyrulur. Səbrin əhəmiyyəti ilə əlaqədar bir çox hədis vardır [9].

“Oxuduğuna əməl etməyən alim məşəl gəzdirən kora bənzər” [6, s. 232] şəklindəki atalar sözü, “Elmi ilə əməl etməyən alim insanlara işıq saçan, özünü isə yandıran lampə kimidir” [10, c. I, s. 405] və “İnsanlara elm öyrədib, ancaq özünü ehmal edən misal, insanları işıqlandıran, ancaq özünü yandıran şam kimidir” [11, c. II, s. 165] hədisləri ilə məna baxımından üst-üstə düşür.

“Nə əkərsən, onu da biçərsən” [6, s. 277] şəklindəki atalar sözü “Xeyr əkən sevgi biçər, şər əkən isə peşmançılıq” [12, c. I, s. 232] hədisi ilə oxşarlıq təşkil edir.

“Qənaət xəzinədir” [6, s. 248] şəklindəki atalar sözü “Qənaət bitib-tükənməyən mal və yox olmayan xəzinədir” [13, c. I, s. 492] şəklindəki rəvayətə bənzəyir. Bəzi mənbələrdə isə bu rəvayətin yalnız, “Qənaət bitib-tükənməyən bir maldır” hissəsi yer alır [12, c. I, s. 72].

“Ev alma, qonşu al” [14, s. 229] şəklindəki Azərbaycan atalar sözü “Ev almazdan əvvəl qonşuya bax” [12, c. I, s. 412] və ya “Qonşu evdən əvvəldir...” [10, c. III, s. 353] şəklindəki rəvayətlərlə məna etibarilə üst-üstə düşür.

Hədis kimi məşhur olan kəlamlarla qarşılıqlı təsirləndiyi düşünülməyən atalar sözləri

“Ağıllı düşməndən qorxma, dəli dostdan qorx” [6, s. 32] şəklindəki atalar sözü “Ağıllının düşmənçiliyi ağılsızın dostluğundan daha yaxşıdır” [15, c. II, s. 56] kəlamı ilə oxşarlıq təşkil edir. Bu, hədis olmayıb, xalq arasında hədis kimi bilinən məşhur kəlamdır. Ayrıca, oxşar bir kəlamın Həzrət Ömər in kəlamı kimi bilindiği bəzi rəvayətlərdə qeyd olunur [15, c. II, s. 56].

“Allah tənəbdən xoşlanmaz” [6, s. 41] şəklindəki atalar sözü “Allah tənəb adamı istəməz” [16, c. I, s. 128] rəvayəti ilə üst-üstə düşür. Lakin bu rəvayət səhih hədislərdən olmayıb əsas hədis mənbələrində mövcud deyildir [15, c. I, s. 250].

“Söz gümüş olsa, susmaq qızıldır” [6, s. 301] şəklindəki atalar sözü xalq arasında məşhur hədis kimi bilinən “Danışmaq gümüşdürsə, susmaq qızıldır” [13, c. I, s. 218] kəlamı ilə bənzərdir. Bu kəlamın Loğman əleyhissəlamə aid olduğu bildirilir. Abdullah İbn Mübarəkə aid edilən oxşar bir kəlamda isə

¹ “Kutubi Tisa”ya 9 kitab daxildir. Bunlar; Buxarinin Səhih, Müslimin Səhih, Əbu Davudun Sünən, Tirmizinin Sünən, Nəsəinin Sünən, İbn Macənin Sünən, Dariminin Sünən, İmam Malikin Muvatta və Əhməd İbn Hənbəlin Müsnəd əsərlərindən ibarətdir.

“Əgər Allaha itaət barəsində danışmaq gümüşdürsə, Allaha qarşı günah iş görmək barəsində susmaq isə qızıldır” buyrulur [15, c. I, s. 260.]. Həmçinin bu kəlam “Susan şəxs xilas olar” [17] hədisi ilə mənə baxımından üst-üstə düşür.

“Bərəkət hərəkətdədir” [6, s. 98] şəklindəki atalar sözünün xalq arasında hədis kimi məşhur olmuş “Hərəkətdə bərəkət vardır” [13, c. I, s. 273] kəlamı əsasında formalaşdığı ehtimal etmək olar. Belə ki, bu sözün sələf alimlərindən birinə aid olduğu qeyd edilir [15, c. II, s. 89].

“Vətən sevgisi iman əsəridir” [18, s. 114] şəklindəki Azərbaycan atalar sözü, çox güman ki, xalq arasında hədis kimi bilinən “Vətəni sevmək imandandır” [13, c. I, s. 297] şəklindəki məşhur kəlamdan qaynaqlanır. Bu kəlamın qondarma olduğunun bildirilməsinə baxmayaraq, mənasının səhih olduğu ifadə edilmişdir [15, c. I, s. 345].

“Oğlan dayıya, qız bibiyə çəkər” [6, s. 281] şəklindəki atalar sözünün xalq arasında hədis kimi bilinən məşhur “Oğlan dayılarına oxşayar” [13, c. I, s. 707] kəlamından təsirlənərək meydana gəldiyini ehtimal etmək olar.

NƏTİCƏ

Dinin mədəniyyətlər üzərindəki təsiri şübhəsizdir. Hər bir din mənsublarına təsir göstərdiyi kimi İslamın da müsəlman cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərinə təsir etdiyi danılmaz faktdır. Azərbaycan cəmiyyəti, ümumiyyətlə, müsəlman kimliyinə sahib olması və bölgənin erkən dövrlərdən etibarən İslamla tanış olması səbəbilə mədəni irsimizin hər bir mərhələsi İslam mədəniyyətindən kifayət qədər təsirlənmişdir. Uzun əsrlər boyu davam edən bu təsirlər nağıllarda, dastanlarda, bayatılarda, şeirlərdə, hekayələrdə, o cümlədən atalar sözlərində kifayət qədər özünü büruzə verir.

Azərbaycan cəmiyyətində istifadə edilən bəzi atalar sözlərinin Qurani-Kərimdən təsirlənərək meydana gəldiyini söyləmək mümkündür. Bu mənada, xüsusilə hədislərin atalar sözləri üzərindəki təsiri diqqət çəkir. Bəzi atalar sözləri “Kütubi-tisə” kimi, ümumiyyətlə, səhih hədis mənbələrində mövcud olan hədislərlə oxşarlıq təşkil etdiyi halda, bəziləri isə əsas hədis mənbələrində keçməyən hədislər və xalq arasında “məşhur kəlamlar” kateqoriyasındakılarla üst-üstə düşür. Xüsusilə, xalq arasında məşhur kəlamlarla qarşılıqlı təsir nəticəsində yarandığı ehtimal olunan atalar sözlərinə “Allah tənbəli sevməz”, “Söz gümüş olsa, susmaq qızıldır”, “Bərəkət hərəkətdədir” və “Vətən sevgisi iman əsəridir” kimi atalar sözlərini nümunə göstərmək mümkündür.

Səhih hədislərin Azərbaycan atalar sözlərinə birbaşa və ya dolayısı ilə hərfi və ya mənə cəhətdən təsir göstərdiyi aydındır. Eyni şəkildə zəif hədislərin və ya əsas hədis mənbələrində mövcud olmayan hədislərin atalar sözlərimizə təsiri mümkündür. Həmçinin xalq arasında hədis kimi məşhur olan bəzi kəlamların da atalar sözlərinə təsiri mümkündür. Bunun əksinə, Azərbaycan atalar sözlərinin səhih hədislərə təsirdən bəhs etməyimiz isə qeyri-mümkündür. Lakin bu atalar sözlərinin hədis kimi tanınan bəzi məşhur kəlamların istinad mənbəyi ola biləcəyi mübahisəli mövzudur. Azərbaycan atalar sözləri ilə xalq arasında hədis kimi tanınan kəlamların bir-birinə qarşılıqlı təsiri mövzusu bir məqalənin çərçivəsinə sığmayacaq qədər geniş olduğu üçün gələcəkdə bu mövzunun yenidən ələ alınaraq daha geniş şəkildə tədqiq ediləcəyini ümid edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Ali İpek. *İlk İslami Dönemde Azərbaycan (632-750)*. (Nəşr olunmamış dissertasiya). İstanbul: 1999.
2. **Özkuş Çobanoğlu**. Türk dünyası ortak atalar sözü sözlüğü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
3. Nurettin Albayrak. Türkiye türkçesinde atasözleri. İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.
4. **Əbülqasım Hüseynzadə**. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1981.
5. Qurani-Kərim (Azərbaycan dilinə tərcümə edən: Z.Bünyadov V.Məmmədəliyev). Bakı: 2008.
6. Mehman Musaoğlu. Muhittin Gümüş. Türkçe açıklamalı Azərbaycan atasözleri. Ankara: Engin, 1995.
7. **Əl-Beyhəqi**. Əhməd İbn əl-Hüseyn İbn Əli İbn Musa əl-Xusrəvcirdi əl-Xorasani. *Şuabul-iman*. (nəşr: Əbdüləli Əbdülhəmid Həmid). Bombey: Məktəbətür-Rüşd, 2003.
8. Müslim. Əbul-Hüseyn İbnəl-Həccac əl-Kuşeyri. Səhihu Müslim. I-V. Qahirə: Daru İhyai Kutubil-Ərəbi, 1955.
9. **Əl-Buxari**. Məhəmməd İbn İsmail. Əl-Camius-səhih. (nəşr: Muhibbuddin Həbib), I-XIII. Qahirə: Darur-Rəyyan lit-Turas, 1986.
10. **Əl-Münəvi**. Zeynəddin Məhəmməd Əbdürəauf İbn Tacülarifin İbn Əli İbn Zeynəlabidin əl-Həddadi. Feyzul-qədir şərhu-camiis-sağir. Misir: Əl-Məktəbətut-Ticariyyətil-Kubra, 1937.
11. **Ət-Təbərani**. Əbul-Qasım Süleyman İbn Əhməd İbn Eyyub İbn Mutir əl-Ləhmi əş-Şami (ö. 360/971). Əl-Mucəməül-kəbir. 2-ci çap. (nəşr: Həmdi İbn Əbdülməcic əs-Sələfi). Qahirə: Məktəbətü İbn Teymiyyə, ts.
12. **Əl-Kudai**. Əbu Abdullah Məhəmməd İbn Səlamə İbn Cəfər İbn Əli İbn Hakmun əl-Misri. (ö. 545/1150). Müsnəduş-şihab. 2-ci çap. (nəşr: Həmdi İbn Əbdülməcic əs-Sələfi). Beyrut: Müəssəsətür-Risələ, 1986.
13. **Əs-Səxavi**. Şəmsəddin Əbul-Xeyr Məhəmməd İbn Əbdürrəhman İbn Məhəmməd (ö. 911/1505), Əl-Maqasidul-həsənə fi bəyani kəsirin minəl-əhadisil-məştəhira ələl-əlsinə. (nəşr: Məhəmməd Osman əl-Huş). Beyrut: Darul-Kutubil-Ərəbi, 1985.
14. Feridun Fazıl Tülbentçi. Türk atasözleri ve deyimləri. İstanbul: İnkilap və Aka, 1977.
15. **Əl-Əcluni**. İsmail İbn Məhəmməd (ö. 1162/1749). Kəşful-xəfa və muzilul-ilbas amməştəhərə minəl-əhadis ələl-əlsinətin-nas. Beyrut: Daru İhyai Turasil-Ərəbi, 1932.
16. **Əli əl-Qari**. Nurəddin Əli İbn Məhəmməd İbn Sultan (ö. 1014/1605). Əl-Əsrarul-mərfua fil-əxbəril-məvzua. (nəşr: Məhəmməd əs-Səbbağ). Beyrut: Darul-Əmanə, 1971.
17. **Ət-Tirmizi**. Məhəmməd İbn İsa İbn Sevrə (ö. 279/892). Sünənut-Tirmizi (nəşr: Məhəmməd Fuad Əbdülbaqi). I-V, 1976.
18. Salman Başaran. Hadislerin Türk atasözlerine tesiri. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yayınevi, 1994.

Рашадат Ахмедов

**СВЯЗЬ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНСКИМИ ПОСЛОВИЦАМИ И
ИЗРЕЧЕНИЯМИ ИЗВЕСТНЫМИ КАК ХАДИСЫ ОБОРОТАМИ
РЕЧИ**

РЕЗЮМЕ

Хорошо прослеживается влияние вторичного источника исламской религии- хадиса на пословицы, существующие в исламском мире. Также сказывается влияние сказаний полного собрания сочинений «Кутуба Тиса» и часто употребляемых среди народа популярных сказаний, в качестве хадисов. В противоположность этому, также возможно влияние пословиц на слова употребляемые как хадисы. Исходя из этого мы можем утверждать взаимосвязи и влияние пословиц и хадисов в Азербайджане. В этой статье будет раскрываться связь и влияние изречений, используемых в качестве хадисов и одного из примеров Азербайджанского национального фольклора – пословиц.

Rashadat Ahmadov

**LINKS BETWEEN FAMOUS SAYINGS, WHICH ARE KNOWN AS THE
HADITH IN SOME SOURCES AND AZERBAIJANI PROVERBS**

SUMMARY

Hadiths, the second source of Islam, are influenced by words or manners in the proverbs widely used in Muslim societies. Similarly, the influence of the hadith outside the “Kutubi Tisa” collection and the well-known words known as the hadith to the some proverbs are possible. Therefore, some proverbs used in Azerbaijani society are similar to hadiths. The opposite, that is, the influence of the proverbs to the famous words known as Hadith, is also possible. For this reason, the link between these two can be called interaction. This interaction is particularly evident in the proverbs that constitute one of the social culture texts. This article deals with the interaction of well-known sayings and Azerbaijani proverbs.